

A testmotívum szerepe és jelentésrétegei Borbély Szilárd korai lírájában

A testről szóló diskurzus Borbély Szilárd költészetében hangsúlyos szerepet kap. Sőt, meglátásom szerint a testmotívum az egész életműre kiterjedő ontológiai-poétikai jelentéshálózatot alkot, misztériuma mintha kezdettől fogva végigkísérné a költői nyelvet. E dimenzió megnyitja annak lehetőségét, hogy folytonosságot állapítsunk meg nemcsak a korai és a későbbi lírai művek, hanem a prózai és drámai írások, valamint az interjúk vagy egyéb kulturális-teológiai tárgyú munkák között. E kérdéskörnek a költészetre szorítózkodó áttekintése izgalmas feladatnak tűnik, hiszen a fenti tétel igazolása a korai pályaszakaszban nem mindig bizonyul egyértelműnek.

„A líra meghalt, a vers testté lett” (*Adatok*)

Ha áttekintjük a kritikákat és tanulmányokat, Valastyán Tamás az *A Testhez* (2010) kapcsolódó írásának bevezetőjében már a költő első, *Adatok* (1988) címmel megjelent verseskötetére – pontosabban annak paratextusára – reflektálva a test „kitüntetett szerepére” hívja fel a figyelmet. „Különös mondattal kezdődik Borbély Szilárd költészete: »A líra meghalt, a vers testté lett.«”¹ Ez utóbbi, a könyv hátlapján szereplő expresszív mondatra hivatkozva Valastyán Tamás egyenesen úgy fogalmaz, hogy „Borbély Szilárd költészetét a test alapítja: »a vers testté lett.«”² Érdemes több oldalról is megvilágítani a téma szempontjából releváns alapot adó *Adatok* fülszövegének ellentmondásos, ugyanakkor programatikus kijelentését, amelynek elemzése talán kiegészítésül szolgálhat a későbbi művekben ikonikussá vált motívum(ok) előzményeinek feltáráshoz.

Ha figyelembe vesszük a 2003-ban publikált *Hét elfogult fejezet a magyar líráról*³ című esszét, amelyben szerzője a modern és az akkori kortárs magyar líra helyzetéről szóló gondolatait és kritikai megjegyzéseit fogalmazza meg – a 80-as évek végén kihirdetett „halál” a magyar líra-történet alakulásának tekintetében arra az átrendeződésre is utalhat, hogy a líra mint műfaj elvesztette az irodalmi hagyományban korábban betöltött szerepét és jelentőségét.⁴ Nem csak arról van szó, hogy a helyébe – a hagyomány

Borbély Szilárd
2013-ban
© Wikimedia
Commons

destrukciójának jegyében a megszokott költői eljárások elhalványításával és a klasszikus műfaji formák föllazításával – egy vizuálisan és performatív módon megragadható költészet lép.

A vers korporeitása nem kevesebbet ígér mint a test és poézis összefonódását, amely a vers testként való olvasását teszi lehetővé. Mindez vajon azt eredményezi, hogy a „vers húsa” a testhez hasonlóan nyitottá, sebezhetővé válik? Ahogyan a száj dadog, egy mozdulat félresiklik, a kéz ügyetlenül elejti a tárgyakat, úgy a vers nyelve is vállalja törékenységét, tökéletlenségét és fogyatékoságait?

¹ VALASTYÁN Tamás: *Eredendő kiazmusok. A test mint a köztes világ jelensége Borbély Szilárd költészetében = Alföld*, 2014, 8. sz., 237.

² Uo., 238.

³ BORBÉLY Szilárd: *Hét elfogult fejezet a magyar líráról = Alföld*, 2003, 4. sz., 50–60.

⁴ BORBÉLY Szilárd: *Hét elfogult fejezet a magyar líráról = Uő: Hungarikum-e a líra? Esszék, kritikák. Szerk. BEDECS László, Bp., Tipp-Cult*, 2012, 9.

Miként a test sem csalogat a súlytalanság, a változatlan-ság, a tökéletes forma, az öröklét vagy a mértéktartás kép-zetével, a költői beszéd is magára ölti az anyagszerűséget, a nehézkedést, a szabálytalan formák burjánzó változa-tosságát, a nyelv uralhatatlanságát tükröző (idő)mérték-telenséget?

Kérdező feltételezéseimet részben visszaigazolják az *Adatok* egyik szövegében (*A lírai én mássága*) mintegy költői programként értelmezhető sorok. „A vers [...] nem illeszthető be semmilyen célelvű rendszerbe. Nem egyszerűen megismétli magát, hanem állandóan mutánsokat hoz létre. Nincs hozzá megnyugtató módon alkalmazható elmélet. Természete szerint próteuszi.”⁵ Borbély Szilárd költői pályafutásának az *Adatokkal* kezdődő poétikai orientációja valóban nem szűkölködik „mutánsokban”: a szövegtörzshibriditása, a hol lírai, hol prózai elemekkel, vagy a kettőt ötvöző megoldásokkal való kísérletezés, az írott szövegen kívüli kommunikációs formák használata – mint a vizuális tartalmak, a kihagyások, a szavakat és kifejezéseket helyettesítő gondolatjelek (*Táj/vers fákra és variációkra*) – a különböző variánsokban ismétlődő mondatszerkezetek (*Metamorfózisos vers*), a tördelt szintaxissal váratlanul beékelte központoszással járó grammatikai torzítások (*A végtelen költészetéről*) többé-kevésbé feltárják azokat a sajátosságokat, amelyek mentén a – *A Testhez* grammatikai és szintaktikai működésmodjától egyáltalán nem távol eső – poézis valamiféle nehézkes anyagszerűsége és idegensége mutatkozik meg. Azzal a különbséggel, hogy míg az *Adatok* esetében a kritikusi reflexiók „megnyugtató módon alkalmazható elméletek” híján változatlanul a „nyelv meg és újratereemtéséről”,⁶ „egy költészetteremtő, -megújító program”⁷ kirajzolódásáról beszélnek, addig az *A Testhez* című kötet nyelvi anomáliáit egyhangúlag a traumatikus testtapasztalatok nyelvi megformálásának kísérleteként tartják számon.⁸

Szabó Marcell szintén rámutat arra, hogy a korai és a késői pályaszakaszban releváns szerepet játszó rontott nyelv⁹ működtetésében eltérő szándék motivál: „Vagyis, amíg a traumák nyelvi-materiális következményeivel számot vető *A Testhez* kötetben az elbeszélő szubjektum nagyon is világosan tematizált tapasztalati világa felől ol-

vashatók a grammatika defektusai, addig a korai Borbély verseskötetek alig szolgálnak ilyen tapasztalati jelzésekkel.”¹⁰ Példaként említhető itt az *Adatok* nyitóverse, amelyben a nyelvrontás csakugyan nem jár együtt a radikális testtapasztalatok tematizálásával:

„Megolvadt a hó az állatok hangjukat.
Elveszítették azóta sok születés.
Volt és nyaranta rózsákban pompáznak.
A kertek minden világból újabb.
Világok születnek.”
(*A végtelen költészetéről*)¹¹

A fő gondolatvezetés, illetve témafelvetés szempontjából ez csupán adalékként szolgálhat, hiszen ezzel még nem derült fény arra, hogy mit akar jelenteni a „testté lett vers” lényege, és voltaképpen milyen különbség(ek)ben vagy hasonlóság(ok)ban ragadható meg például az első és az utolsó verseskötet „testhez való viszonyulása”. *A Testhez* igen reflektált és explicit módon teszi témává a testiség és a nyelv, illetve a tapasztalat és a kifejezés viszonyát: világosan látszik, hogy ez a kötet a testhez való odafordulásról, a fizikai jelenlétéről, a testiesült lét tulajdonságaihoz és a tapasztalat valóságához szorosabban kötődő költészetfelfogásról ad hírt, kibillentve önmagát az „exkarnáció” állapotából.

Úgy tűnik, hogy ezzel szemben az *Adatok* szövegei inkább a költészet szempontrendszerének alapvető újragondolására vállalkoznak, és a szavak költői hatásmechanizmusáról kívánnak többet mondani, mintsem a testről szólnának. Ugyanakkor a következő vers azt támasztja alá, hogy a nyelvkeresés (illetve szóroncsolás) az *Adatok*-nál is összefonódik valamilyen módon a szélsőséges (testi) tapasztalatok, mint például a fájdalom megjelenítésével:

„...kiterjesztett szárnyú pillangó e kényszerű nyugalmi helyzetben amikor is a fűre hangyák a szárnyak közül már vég elhordták az azokat valaha összetartó testet de ekkor gondolataink fonalát elvágja a fejünk felett megszólaló

⁵ BORBÉLY Szilárd: *A lírai én mássága* = Uő: *Adatok*. Debrecen, KLTE, 1988, 14–15.

⁶ GERLICZKI András: *Borbély Szilárd: Adatok = Alföld*, 1988, 11. sz., 95.

⁷ GÁCS Anna: *A dráma mértéke, avagy a mérték drámája: Borbély Szilárd: Hosszú nap el = Alföld*, 1994, 7. sz., 81.

⁸ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Traumatizált grammatika Borbély Szilárdnál. A Testhez = Alföld*, 2016, 7. sz., 56–57.; SZÉPLAKY Gerda: *A halott test grammatikája. A megváltás lehetetlensége Borbély Szilárd A Testhez. Ódák és legendák című verseskötetében = Helikon*, 2011, 1–2. sz., 145.; GOROVE Eszter: *Test, nyelv és énkonstrukciók Borbély Szilárd költészetében = Studia Litteraria*, 2016, 1–2. sz., 144–156.

⁹ Szabó Marcell a 90-es évek irodalomértésében a következőképpen határozza meg a „rontott nyelv” fogalmát: „egyszerre utal depoetizáltságra, vagyis alulretorizált nyelvhasználatra (Kukorelly, Szijj, Kemény), és jelent a szó szoros értelmében vett nyelvi szabályszegést, az avantgárd és neoavantgárd esztétikák ihlette írásmódot, szóroncsolást, neologizmust, szintaktikai anomáliákat és erősen repetitív (monotóniába hajló) szerkezeteket.” SZABÓ Marcell: *Az abúzus nyelve = Studia Litteraria*, 2016, 1–2. sz., 98.

¹⁰ SZABÓ Marcell: *A költészet halálai. A nyelv önábrázolásának két példája Borbély Szilárdnál = Alföld*, 2018, 11. sz., 64.

¹¹ BORBÉLY: *i. m.* (1988), 5.

rigó és kakukk egymás szavaival szólnak.
meg sohasem hallott hangokon. így a
fájdalom. mely nyelvet keres.”
(*A lélek hátországa*)¹²

A poétikai szándékot hajlamosak vagyunk többnyire a szándékosság felől közelíteni, és a költői tevékenységet olyan folyamatként értelmezni, amelyben a tudatosság válik rendező elvvé. Ebből kiindulva feltételezhetjük, hogy az így létrejött nyelvi produktumot nem a könnyed természetesség és fesztelen spontaneitás, hanem a műgond, szavak gondos megválogatása, stílusbeli játékoság, esetleg mesterkéeltség, túlzott kimódoltság fogja jellemezni. Ahogyan most egymás után írom a szavakat, és formálom ezt a mondatot, újra és újra átgondolom, mit és hogyan szeretnék kifejezni. Ebből is látszik, hogy amit kifejezünk, másoknak írjuk, és nem csak úgy megtörténik, hanem tudatos szándék eredménye. Tengelyi László Merleau-Ponty nyomán jegyzi meg, hogy bár úgy tűnik, kifejezéseinket tudatosan formáljuk, kifejezésre váró gondolataink és nyelvi megnyilatkozásaink nemcsak hogy nem fedik teljes mértékben egymást, de kifejezéseinkben egy olyan értelem is meghúzódik, amelyet nem vonhatunk maradéktalanul ellenőrzésünk alá.¹³ A kifejezésnek ezt, a nyelv működése közben a beszélő (vagy szerző) szándékától eltérő, tudattalanul megnyíló aspektusát – amely értelemszerűen nem rendelkezik a mások számára történő közlés irányultságával – kifejeződésnek nevezzük. (Ez utóbbit Merleau-Ponty *A látható és láthatatlan* című munkájában vad értelemként említi, Tengelyi László Merleau-Ponty fenomenológóját követve a kifejezés tapasztalatáról beszél.) Megállapítható, hogy a kifejezés mozzanatában – legyen szó hétköznapi vagy költői megnyilatkozásról – egyszerre van jelen egy tudatosan irányított, valamint egy rejtett, hozzáférhetetlen oldal, amely utóbbinak a francia fenomenológus teremtő jelleget tulajdonít.

Ha az olvasó jobban szemügyre veszi a „vég elhordták” és a „szólnak. / meg sohasem hallott hangokon” mondatösszefüggéseket – amelyek feltehetően nem véletlenszerű elírások, hanem poétikai funkciót töltenek be – óhatatlanul az „automatikus javítás”, a korrekció jelenségébe botlik. Az előbbi esetben valószínűleg a „végleg elhordták” vagy a „rég elhordták” morfémát tartaná helyesnek – tudatosan módosít. Az utóbbinál viszont a „korrekciónak” egy szándékotlan, reflexszerűen végrehajtott aspektusával találkozhat, amelyet csak utólagosan tárhat fel,

már ha kellően figyelmes. Ha nem, akkor „rászedték”, és az e rövid magánhangzó egyszerűen hosszúra módosul: „szólnak. / még sohasem hallott hangokon”, ezzel a mondat így olyasmi értelmet nyer, hogy a fájdalom vokalizálása eddig még sohasem hallott hangokra képes. Ha továbbmegyünk e „téves” verzió értelmezésének útján, további elgondolásra készlet, hogy a mondatszerkezet miért éppen a nyelvet, a hangot kereső fájdalom körülírásakor játszik el az értelmezés kétértelműségével. Talán mert a minket hirtelen és váratlanul érintő testi-lelki fájdalom alapvetően nem a lexéma, hanem a vocalis szintjén artikulálódik? A fájdalom természetét tekintve kétségkívül állíthatjuk, hogy a hangok, nem pedig a szavak állnak hozzá közelebb.

Hogy a poétikai intencióban mi számít szándékosnak és mi szándékotlan, nem fontos. A fenti példa jól bizonyítja, hogy a nyelvileg kifejezett értelem nemcsak szerzője, hanem olvasója számára is többletet tartalmazhat a kifejezésre szolgáló szavak jelentéséhez képest, ahhoz képest, amit a szó, a nyelvi produktum pusztá materialitása jelöl. Csakhogy ez, az olvasás intencionáltságában spontán és öntudatlanul megnyíló „többlet”, miközben az értelmezés(em) során többé-kevésbé megszokott, rögzült nyelvi formákhoz igazodik, mégis új, számomra ismeretlen értelmet tár föl. Akár poétikai szándék, avagy szándékotlanság, akár saját figyelmetlenségem eredménye, Borbély Szilárd a nyelvi működés automatizmusának kizökkentésével mintha olyasmire akarná ráirányítani a figyelmet, amely nélkül az értelmezés során megmutató „többlet” láthatatlan maradna.

Nem akarom azt a látszatot kelteni, mintha az *Adatok* szövegei számos lehetőséget kínálnának az iménti megállapítás kibontakoztatására, és nem is célozom azt sugallni, hogy az időnként váratlanul felbukkanó grammatikai defektusokba többlet kellene belelátni, mint amit általában kiváltanak: korrekciós kényszert és/vagy irritációt.¹⁴ A zavarkeltés, amelyet a mondatok vagy morfémák szintjén megjelenő defektusok és idegen elemek okoznak, az olvasói és értelmezői szokásokban a változás szükségesnek tűnő gyakorlatát vezeti be. A tekintet megreked a vers testének minden olyan részletén, amely a normativitástól eltér, ami egyszerre vonz és taszít, kíváncsivá tesz és elidegenít, más szóval, a fogyatékoság vagy a fogyatékoságra emlékeztető jelenségek nyomait viseli magán. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy az *Adatok* értelmezésekor immanens vizsgálati szempontként tarthatjuk számon a fogyatékoság jelenségét, amely nem tematikus, hanem

Egon Schiele,
Félmeztelen
önarckép,
1911, Leopold
Múzeum, Bécs
© Wikimedia
Commons

¹² Uo., 7.

¹³ TENGYELI László: *Tapasztalat és kifejezés*. Bp., Atlantisz, 2007, 261.

¹⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán a *Hosszú nap el* (1993) című kötetrel kapcsolatban utal az „olvasás irritációjára”, amely kifejezés véleményem sze-

rint az *Adatok* bizonyos szövegeit tekintve is érvényesnek mondható. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Metapoétika. Önprezentáció és nyelv-szemlélet a modern költészetben*. Pozsony, Kalligram, 2007, 430.

EGON
SCHIELE
1911.

textuális szinten nyilvánul meg. Ez a felvetés talán nem tekinthető túlzónak, ha figyelembe vesszük Borbély Szilárd tanulmányát, amelyben elmélyült érdeklődést mutat a fogyatékos irodalmi megjelenítésének, tágabb értelemben a testi és értelmi fogyatékos társadalmi vonatkozásának, illetve a tapasztalat megoszthatóságának kérdése iránt. Megállapítása szerint: „Az irodalmi szövegekben leggyakrabban a beszédhiba kapcsolódik össze a fogyatékos megjelenítésével. [...] Ez a mozzanat, amely a megformált beszéd közegében egyedül informálni képes arról, hogy a megszólaló nem ismeri a hibátlan beszéd formáit, tehát a klasszikus logika elgondolása szerint, vagyis a szillogizmus és a retorikai szillogizmus, enthüméma használatának hiányában a gondolkodási és belátási képesség korlátozottságát feltételezi, vagyis valamilyen fogyatékos-sággal jár együtt.”¹⁵

A fentieket értelmezve nem zárható ki, hogy például (*a nyolcas megcsavart nulla*) és a korábban idézett az *A végételen költészetéről* című versben a fogyatékos nyelvi kódjai olvashatók, amelyek leegyszerűsödött és töredezett mondatokban, agrammatikus szerkezetekben, ismétlődő kifejezésekben és motívumokban, valamint nehezen követhető, és helyenként zavaros gondolatmenetekben mutatkoznak meg:

„A dolog úgy történt, hogy. Maga se.
Nem hitte volna, pedig. Mindez a valóság, vagy.
Egészen megtévesztő közelítése. A hasonmás
hiánytalan önismerete, amely. Az éppen
felismert negatívum. Valójában vízszintes, mert.”
(*a nyolcas megcsavart nulla*)¹⁶

Bodor Béla az *Adatok* szövegéről a következőket írja: „Borbély Szilárd művei gyakran sterilek, szétesők, szerkezet nélküliek; a tét pedig, ami nélkül az efféle szellemi elfoglaltságokat üres időtöltésnek tartom, csak a szerző számára létezik; az olvasónak nincs elég támpontja ahhoz, hogy felismerje.”¹⁷ A recenzió elmarasztaló megjegyzései mellett egy lényeges pontra világít rá, mégpedig arra, hogy az *Adatok* költeményeinek (több esetben depoetizált) nyelvhasználata és témavilága egy nehezen, vagy szinte alig megközelíthető, zárt világot sejtet, amely ily módon a megoszthatóság, a közvetíthetőség lehetetlenségét tematizálja, miközben a társadalomban és az irodalmi diskurzusban egyaránt jelen lévő kirekesztés gyakorlatával

szembenül, egyszersmind szembesít. Borbély Szilárd említett tanulmányában szintén kiemeli, hogy a bármilyen fogyatékos-sággal élő emberek kirekesztése már jóval korábban megtörténik a társadalomban, még mielőtt a nyelv elsajátítása, a szubjektum felügyelete és a jelenség tudatosulása bekövetkezne, másrészt hangsúlyozza, hogy a fogyatékos olyan valóság megélését jelenti, amely nehezen közvetíthető.¹⁸

A versek értelmezéséhez támpontot nyújtó az *A lírai én mássága* című értekezés nem sorolható a fogyatékos-ságot (textuális szinten) megszólaltatni kívánó szövegek közé – ugyanakkor nyíltan foglalkozik egyrészt a beszédnehézség, másrészt a dolgok verbalizálhatóságának kérdésével. „Akiknek nehézségük van a beszéddel, azok valóban kifejezik magukat: kézzel lábbal. [...] Amikor elveszítjük beszélőképességünket, akkor eljutottunk valaminek a kifejezéséhez. Lehetőségünk adatott. És éppen a nyelv adta meg azáltal, hogy látszólag cserbenhagyott. Pedig ellenkezőleg. Soha ennyire még nem volt a segítségünk. Igaz, nem is volt ennyire szükségünk rá. Amikor megszólít valami, és nem tudunk válaszolni, mert beszédünknek nincs rá szava, akkor szólít meg a nyelv. És válasza a vers lesz.”¹⁹

A szövegből kiderül, hogy a vers születése, avagy megtestesülése összefügg a nyelv határainak felismerésével. Borbély Szilárd ezzel mintha azt sugallná, hogy a kényszer szülte csöndben, elnémulásban, beszédünk megakadásában, kifejezéseink ügyetlenségében vagy akár nyelvi konvencióink újragondolásában potenciál mutatkozik. „Amikor megszólít valami [...] És válasza a vers lesz” megfogalmazás továbbá egyértelművé teszi, hogy a vers születése elválaszthatatlanul összefonódik a megszólított-sággal. A megszólított-ság olyasvalami, amely a verstől választ követel: („válasza a vers lesz”). Mindez egy olyan párhuzamra világít rá, amely a test és a vers eredendő viszonyulásmódja közötti analógiát tárja fel: a vers – akárcsak a test – rezponzív jellegű, nyelvi és testi viselkedések repertoárjával felel bizonyos feleletigényekre. A rezponzivitás a fenomenológiai hagyomány alapvető koncepciója, amely Waldenfels nyomán a testtapasztalatot az idegen igényre adott válaszként is értelmezi. Ez a megközelítés nem a tudatintencióra összpontosít, hanem a megélt tapasztalat során megjelenő affektív és nyelvi érintettségre helyezi a hangsúlyt.²⁰ Waldenfels arra emlékeztet, hogy az idegenség és válasz (response) összetartozik, vagyis:

¹⁵ BORBÉLY Szilárd: „...>áhitatos dadogás<< és logopédia...” *A fogyatékos jelensége az irodalomtudományban = Tágabb értelemben vett gyógypedagógia*. Szerk. ZÁSZKALICZKY Péter, VERDES Tamás, Bp., ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Kölcsey Ferenc Szakkollégium, 2004, 548.

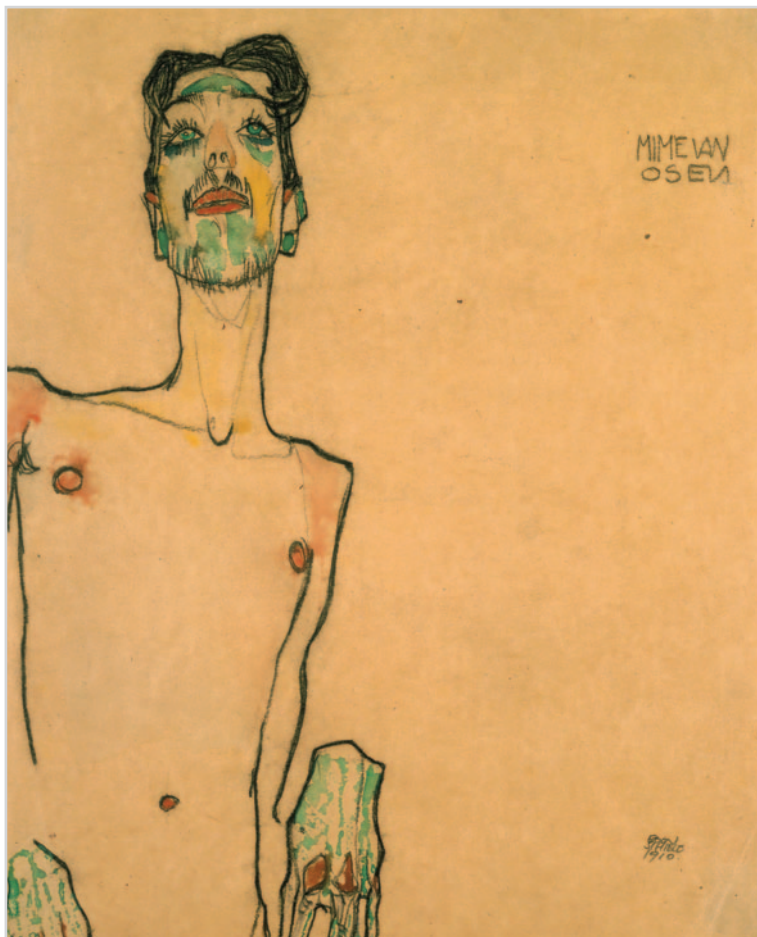
¹⁶ BORBÉLY: *i. m.* (1988), 62.

¹⁷ BODOR Béla: *Istenhez hátráló mondatok*. Borbély Szilárd: *Adatok*, 1988; *A bábu arca/Történet*, 1992; *Hosszú nap el*, 1993 = *Holmi*, 1994, 10. sz., 1539.

¹⁸ BORBÉLY: *i. m.* (2004), 546., 557.

¹⁹ BORBÉLY: *A lírai én mássága*. *i. m.* (1988), 13–14.

²⁰ VERMES Katalin: *A felelő(s) test. Exkarnáció és inkarnáció ritmusai*. Bp., L'Harmattan, 2023, 42.

Egon Schiele,
Mime van Osen,
1910,
Neue Galerie,
Graz
© Wikimedia
Commons

„felelünk egy nekünk szóló idegen igényre, amely sem értelmet nem hordoz, sem szabályt nem követ, amely – éppen ellenkezőleg – megszakítja a szokványos értelem- és szabályképződéseket, és helyettük újakat indít meg”.²¹

Kézenfekvő észrevételnek bizonyulhat, hogy a vers testté válásának „metamorfózisában” egy olyasfajta válasz manifesztációja rejlik, amely mások által megszólítva, a Más által érintve formálódik. Az *Adatok*-verseskötetnek poétikai vállalkozása azzal a kérdéssel (is) körvonalazható, hogy a költészetben lehetséges-e számot vetni a másság, az idegenség dimenziójába tartozó fogyatékos-

ság jelenségével, és ha igen, a vers mint a fogyatékosgot autentikusan megjelenítő test – miközben túllép az előzetes elvárások horizontján – képes-e változtatni a megértés és a befogadás feltételein.

Borbély Szilárd kétségeit fejezi ki, hogy a fent említett kérdések tekintetében a jelenlegi olvasói és értelmezési megközelítésmódok érdemben megváltoznának,²² ugyanakkor kijelenthetjük – munkáiban valamennyiszer arra törekszik, hogy megbontsa (provokálja) a fennálló rendet, megingassa a társadalomban és az irodalmi hagyományban rögzült elképzeléseket, jelen esetben azt, hogy: „A hibás, a fogyatékos nyelv nem elégítheti ki az igazság után kutató írással szembeni elvárásokat.”²³ Költészetének bizonyos aspektusai mintha valóban e kijelentés cáfolataként tárulnának fel. Ez a fajta szolidáris irányultság, amely az „irodalom nevű beszédmód lehetőségeivel” a mélyről jövők felé fordul, és a nyelvvel nem rendelkező világokat szólítja meg, az életmű későbbi munkáiban még hangsúlyosabbá válik.²⁴ Az *Adatok* című kötet megalapozza annak a poétikai irányvonalnak a fejlődését, amely az irodalom határait feszegetve új utakat keres a nyelvvel nem rendelkező világok megszólítására a „testté lett vers” szellemiségében.

„És majd e test elfelejt mindent” (*Hosszú nap el*)

A *Hosszú nap el. Drámai jambusok* (1993) Bodor Béla szerint „minőségi ugrást” jelent Borbély Szilárd életművében, a korábbi évek poétikai törekvései válnak kidolgozottabbá.²⁵ A kötet továbbviszi és fölerősíti a grammatikai és szintaktikai eljárások (szabályszegek) alkalmazását. Szabó Marcell szerint a nyelvi hibák háttérben egyrészt az alacsonyabb nyelvi kompetencia állapotainak: „a hiányosan elsajátított (anya)nyelv, a gyermeki beszéd vagy a betegség (afázia) mint a nyelvi fejlődés még kiforratlan (és ennyiben performatívabb) állapotai”²⁶, másrészt a nem-nyelvi tapasztalatok megjelenítése áll: „Borbély verse [...] valamiféle direkt és performatív módon nem egyszerűen tapasztalatok nyelvi reprezentációja, hanem maga válik közvetíten tapasztalattá.”²⁷

²¹ WALDENFELS, Bernhard: *Felelet arra, ami idegen. Egy reszponzív fenomenológia vázlata*. Ford. TENGELYI László <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html>

²² BORBÉLY: *i. m.* (2004), 546.

²³ Uo., 548.

²⁴ Borbély Szilárd a kultura.hu-nak adott interjúban – a 2013-as Ünnepi Könyvhétre készül *Nincstelenek* című kötet megjelenése alkalmából – megrázó őszinteséggel beszél arról, hogy munkáiban miért kerül újra és újra előtérbe a társadalom peremére szorult, elszegényedett és kiszolgáltatott emberek ábrázolása. „Származásom kötelez erre. Mélyről jövők. Tömegek vannak, akiknek nem osztanak lapot. Abban a hangulatban élünk, olyan családban nőttem fel, ahol azt érezte és tudta mindenki, hogy mi nem számítunk. Kiszolgáltatottak vagyunk.

[...] És mert folyamatos romlást látok abban, ahogy a szegényekkel bántanak, legyenek azok cigányok vagy magyarok. És mert onnan, ahonnan jövők, ma már aligha tudnék kilábalni. Ettől pedig elfacsarodik a szívem és felzaklat.” BARNÁ Péter: *Kötelességem írni a szegénységről* = kultura.hu, 2013. június 6. <https://kultura.hu/kotelessegem-irni/>

²⁵ BODOR: *i. m.* (1994), 1540. Vö. VALASTYÁN Tamás: „*vad séta a kékből*”: Borbély Szilárd: *Hosszú nap el = Az újraértett hagyomány*. Tanulmányok, esszék. Szerk. KERESZTURY Tibor, MÉSZÁROS Sándor, SZIRÁK Péter, Debrecen, Alföld Alapítvány, 1996, 238.

²⁶ SZABÓ: *i. m.* (2016), 97.

²⁷ Uo.

Az elemző utóbbi megjegyzésében – bár nem fejt ki – mintha azt sugallná, hogy a versbeszélő föloldódik saját belső, avagy külső hatásokból eredő élményeiben, ami egyidejűleg a közvetítő én önlebontó föloldódását jelenti az irodalmi nyelv szövetében. A „közvetítetlen tapasztalat” ugyanakkor olyan tulajdonságra utal, amely mindenféle elméleti vagy nyelvi feldolgozás nélkül, „nyersen” tör utat magának, így nyelvi szerveződését nem volna alapítan a testi modalitások kifejeződésével (is) párhuzamba állítani – már csak azért sem, mert a versszámos alkalommal a testről szőtt gondolatok, illetve töredékes mondatok sodródó galaxisába kalauzolja az olvasót.

„Mint ornyereg Mint orrcimpáknak íve
[...]
Mint állcsúcsok Mint vállgödrök Mint vállak
[...]
Mint bordák közt barázdák Mint karok
[...]
Mint hasakon Mint hátakon barázda
[...]
Mint combok izma csontok ívelése
Mint térdkalácsok lábikrák Mint lábszár
Mint lábfejek bokák Mint talpakon
Mint bőrkeményedés Mint lábak ujjja”²⁸

A fenti szakaszban érdemes megfigyelni, ahogyan a test bizonyos részei egy meghatározott sorrendben (fentről lefelé haladva) szinte leltárszerűen kerülnek felsorolásra, másrészt pedig, hogy a testrészek láttatásában egyszerre nyílnak meg a testet közelről és távolról szemlélő nézőpontok, azaz a közelítés és távolítás gesztusai, amelyek végső soron az anatómiai test (Körper) fenoménjét villantják fel. Úgy tűnik, mintha a részleteiben vizsgált test itt az „észlelés tárgyaként” jelenne meg, akár egy felület vagy eszköz. A következőkben viszont már az affektív jelenlétre tett utalásokkal találkozhatunk, ahol úgy tűnik, hogy a testrészek az „észlelés alanyaként” jelennek meg.

„mint ujjbegyek, mint fáradt kézfejek,
mint tág pupillákban, mint másik arc,
mosoly, magány, sóhaj, mint suttogás,
mint fájdalom, mint elbeszélhetetlen
találkozás testek között, mint test
közök közt bolygó testhiány”²⁹

A törődött kézfejekben, az arc mosolyában, a sóhajban, a suttogásban vagy a fájdalomban a megélt (Leib) test

érzékenysége és sebezhetősége rajzolódik ki, amelyet nem hagy érintetlenül az interkorporeitás dinamikája. A versrészlet második fele mintha a testek közötti találkozás rejtélyes, szavakkal leírhatatlan jelenségére reflektálna, amely a megélt testiség szövevényes, interszubjektív és preperszonális összetartozásának élményét sugallja. A „test / közök közt bolygó testhiány” egyszerre idézi meg a köztes létezés állapotát és a test hiányát is. A kettő együtt egyfajta elidegenedést és az emberi létezés kiismerhetetlen természetét hangsúlyozza.

A hosszúvers olvasása során olyan szövegbeli megnyilatkozásokkal is szembesülünk, amelyek meghaladják a poétika hagyományosan alkalmazott megközelítési módjainak határait. Ezen szövegek sajátosságai ugyanis olyan komplex jelentésrétegeket, strukturális elrendeződéseket és nyelvi játékokat rejtenek, amelyek aligha illeszthetők be a megszokott teoretikai keretek közé, így a szokványos elemzési eszköztár elégtelenné válik azok megragadására és feltárására. Az ilyen megnyilatkozások szükségszerűen új értelmezési horizontok nyitását teszik szükségessé. Valastyán Tamás és Szabó Marcell is hasonló nehézségekre hívja fel a figyelmet a hosszúvers elemzésére irányuló tanulmányaikban, ahol szintén megfogalmazódik az értelmezési keretek elégtelensége.³⁰ Véleményem szerint ezt a „teoretikus krízist” illusztrálja a következő szöveghegy, amely alig hagy kézzelfogható nyomot a pontos és megalapozott irodalomtudományos interpretáció számára:

„mi kint, mi bent, mi lent, mi fent, semmi,
pár sóhaj, szusszanás, elnyelt nyögés,
tanácstalanság, ébredés után,
[...]
majd nappalok, majd éjszakák, megint
egymásba lesznek, tértelenként, semmi,
mi kint, mi bent, mi lent, mi fent, mi volt,
csak semmi van, csak semmi lesz, mi voltam,
akintibentilentifenti semmi.”³¹

Ha mindenképpen meg kellene próbálni értelmezni ezt a különös beszámolót, amely az ébredés utáni bizonytalanság hangulatait – a sóhajokat, szusszanásokat, elfojtott nyögéseket –, a nappalok és éjszakák monoton váltakozását, illetve a tér vagy éppen tértelenség sajátos megtapasztalását rögzíti, csupán annyit mondhatok, hogy mindez (engem) a tapasztalat irányultságának husserli fogalmára, az „abszolút itt”³² gondolatára emlékeztet. Ennek nyomán pedig még inkább beigazolódni látszik az a feltételezésem, hogy a *Hosszú nap el* a test motívuma

²⁸ BORBÉLY Szilárd: *Hosszú nap el. Drámai jambusok*. Pécs, Jelenkor, 1993, 25–26.

²⁹ Uo., 41.

³⁰ SZABÓ: *i. m.* (2016), 97; VALASTYÁN: *i. m.* (1996), 223.

³¹ BORBÉLY: *i. m.* (1993), 28.

³² TENGELYI: *i. m.* (2007), 240–241.

szempontjából korántsem jelentéktelen. A „kint”, a „bent”, a „lent”, a „fent” kifejezések többé-kevésbé a test közvetlenül átélt tapasztalatának kontextusából kiindulva értelmezhetők. A vers érzékelhetővé teszi, hogy „e test” minden orientáció centruma, egy olyan kiindulópont, amelyhez viszonyítva minden más „ott” van. Tengelyi László szerint a mindenkori perspektívához való rögzítettség – vagyis az, hogy mindenkor arra vagyok ítélve, hogy önmagam legyek – „sokkal alapvetőbb tény, mint az önazonosság bármilyen intézményesített formája”.³³ Az önmagaság mint létviszony egzisztenciális jellegű megnyilvánulása már a hosszúvers kezdetén problémaként bontakozik ki („Csak magam helyett nem éltem, / köztetek, nem tudom, ki élt”), és számtalanszor az eltűnés, az elmúlás törekvésével kapcsolódik össze („Csak múlt legyek”). A versbeszélő szinte görcsösen ismétleti, nyomatékosítja önmaga elfelejtésének jövőbeli és remélt eseményét, kétségbeesetten sürgeti a hosszú nap elmúlását („Csak estje lenne, lenne közel, / már alkonyatja, minden szürkesége, / minden fájdalma lenne, vége már.”), miközben a „semmi” állapotát emeli célként maga elé. Nem véletlen, hogy a fent idézett vers gondolatmenetének végéhez közeledve a „kint”, a „bent”, a „lent”, a „fent” helyhatározók összevonásával („kintibentilentifenti”) igyekszik eltüntetni, vagyis nyelvileg megszüntetni az orientáció központját: a testet, amely ezeknek a határozói utalásoknak a centrumában áll.³⁴

Érdekes, hogy a kötetrel foglalkozó kritikák, amelyek a „nem-nyelvi tapasztalatok” nyelviesítésére helyezik a hangsúlyt, nem kapcsolják explicit módon össze a hangok vagy szótagok ismétlésében, elnyújtásában, illetve megakadásában megjelenő „dadogást és zihálást”³⁵ imitáló nyelvet a hang fiziológiai megképződésének aspektusával. Vagyis nem veszik figyelembe a nyelv testiségére összpontosító poétikai elemzési keretrendszert – pedig bizonyos nyelvi műveletek éppen erre kínálnának példát. A *Hosszú nap el* című kötetéről szóló – tudomásom szerint

– legfrissebb tanulmány már egyértelműen utal a nyelv és a test viszonyából adódó értelmezési lehetőségekre.³⁶ Mezei Gábor meglátása szerint ez a kapcsolat különösen a létezés határterületein és átmeneti állapotain keresztül válik érzékelhetővé,³⁷ amint azt a következő szakasz is jól szemlélteti:

„Ha megszület Ha megszületett volna
Ha megszület Ha megszülethetett volna
Ha köztük voln Ahogy most nincsen itt
Ha volna köztünk megszülethetetlen
Ahogy közöttünk itt csak teste volna”³⁸

Mezei Gábor bemutatja, hogy a csonka alakú nyelvi képződmények („megszület”, „voln”) miként tükrözik a születés és a testiesülés lehetetlenségét, félbeszakadását, egyzersmind kimondhatatlanságát. Mivel ezt a szövegrészt a tanulmány szerzője alapos elemzésnek vetette alá, további részletek bemutatására nincs szükség. Annyit azonban érdemes még megjegyezni, hogy a „meg nem születettség” motívuma sejtetően a *Kaddis egy meg nem született gyermekért* című művel fennálló intertextuális kapcsolódásra utal, amely nagyjából egyértelművé teszi, hogy a *Hosszú nap el. Drámai jambusok* című kötet a történelmi trauma feldolgozásának és az emlékezés – egyfajta kollektív testemlékezet – narratíváinak művészi reprezentációjaként is értelmezhető. Az alább idézett részlet fényében a fenti megállapítások igazolódni látszanak.

„Mennyi Ó, Mennyi reszketés van itt
az izmokban, gyomrokban, végbelekben
Ó, Mennyi remegés, a megdagadt
ér lüktetésében, van Mennyi Ó,”³⁹
„az égett hús, a csont, a zsír, a füst,
zsíros hamu, a fűbe hull, a pára
a test, emléke lesz, a szív, magánya”⁴⁰

³³ Uo.

³⁴ Sipos Balázs egy későbbi Borbély-kötettel kapcsolatban hasonló észrevételeket fogalmaz meg, amikor a versbeszélő helyzetének helynépszerűségét emeli ki: „Ez a kivágódás az egész *Ami helyet* jellemzi. [...] ...a versekben beszélő Én folyamatosan kiradírozódik, Sartre kifejezésével »semmitődik«.” SIPOS Balázs: *A performatív archívum = Alföld*, 2018, 11. sz., 61–62. Sipos Balázs egy beszélgetésben továbbá úgy fogalmaz, hogy a kötetben a „fenomenológiai látásmód” válik meghatározóvá. *Tovabillenések. Beszélgetés Borbély Szilárd* *Ami helyet című kötetéről* BORSIK Miklós, HERCZEG Ákos, KERBER Balázs és SIPOS Balázs *részvételével = Alföld*, 2018, 11. sz., 91.

³⁵ GÁCS: *i. m.* (1994), 82–83.

³⁶ „Az érzékeltek [...] nyelvi meghatározottsága és a percepció fiziológiai folyamatai közötti összefüggés a könyvben igen gyakran előtérbe kerülő test kontextusában [...] értelmezhető.” MEZEI Gábor: *A magából kibomló nyelv poétikája. Borbély Szilárd: Hosszú nap el = Alföld*, 2023, 12. sz., 74.

³⁷ Uo., 75–76.

³⁸ BORBÉLY: *i. m.* (1993), 39.

³⁹ Uo., 35.

⁴⁰ Uo., 29.